

HET PARCOURS DER DISCOURS

De lezer tussen woord en beeld

Frans de Haan

voor Gijs

Januari 1991

Tussen

Vrijwel / onverstoorbaar en uiterlijk / nog rustig zoek ik verder / naar het gat in de heg / dat voor mij bestemd is. Hans Faverey

De lezer tussen woord en beeld. Het is niet het begrip *lezer* dat intrigeert, evenmin de begrippen *woord* en *beeld*. Het gaat om het geheimzinnige *tussen*.

Zit de lezer bekneeld tussen woord en beeld, als de voyeur in de heg tussen observatie en gedicht? Heeft de lezer moeite met de verbeeldingskracht van het woord? Gaat het om een onbekend betekenisdomein, een terra incognita dat in kaart moet worden gebracht? Moet er een keuze tussen twee alternatieven worden gemaakt om aan de ambiguïteit een einde te maken? Of is het dwingender en gaat het om noodwendige en misschien zelfs wel noodlottige ontwikkelingen waarbij het woord geleidelijk uit beeld verdwijnt? En hoe zit het met de afwezige grootheid: de klank, de muziek? Frank Zappa: "Questions, questions, questions, flooding into the mind of the concerned young person today."

Dislocatie. Eerste bedrijf, eerste toneel: een postmoderne analfabeet ligt in zijn electronic cottage lui languit op een chaise longue gewapend met een walkman te zappen met de remote controller en ziet per ongeluk tussen de quizen door een flard van een van gebarentaal voorziene documentaire over het spijkerschrift. De schok der herkenning? Af: de nomade-in-eigen-huis.

Sensaties en mnemo-motto's

Nu is er met Appel inderdaad iets vreemds. Ofschoon hij meer dan veertig jaar schilderijen maakt is er van hem niet een beeld bekend. Ik bedoel natuurlijk niet standbeeld, maar zoiets als: nabeeld. Iets wat zich voor je geestesoog voordoet als een vorm wanneer je tegen jezelf 'Appel' zegt. Willem Jan Otten

Het ervaren van kunst is in eerste instantie een zintuiglijke ervaring, een sensatie. Luisteren naar Strawinsky, lezen van Kawabata, kijken naar Schoonhoven. Rembrandt voelen mag niet en de jenever van Kounellis kan niet worden geroken omdat de inhoud van de honderden glaasjes enkele weken na de opening van *Via del Mare* is verdampt en het budget bijvullen blijkbaar niet toestaat. En passant wordt hiermee bewezen dat Kounellis een bedrieger is, hij predikt immers de synesthesie en ten tweede dat slechts een deel van de zintuigen wordt ingeschakeld bij het genieten van kunst. Gelukkig hebben weinigen hun stem verheven tegen deze tekortkoming van onze hedonistische cultuur.

Zintuiglijke ervaringen kunnen aanleiding geven tot diepzinnige gedachten en herinneringen. Deze gedachten en herinneringen hebben meer met elkaar te maken dan op het eerste gezicht wordt beseft.

Eerst de herinneringen. Het schijnt, deze zin getuigt van een karelvanhetreviaanse luiheid, dat de antropobiologie en de evolutiebiologie de menselijke zintuigen en hersenactiviteiten hebben kunnen classificeren naar de duur van hun bestaan. Taal en beelden zouden worden gedecodeerd in de meest recente grote hersenen, klanken en geuren daarentegen in eerder ontstane delen van de hersenen. Dat klanken en geuren vooral gevoelens opwekken en taal en beelden vooral gedachten zou hiermee verband houden. Maar daar blijft het niet bij, volgens Hans Onno van den Berg. Klanken schreeuwen om herhaling, omdat de gevoelens die daarmee worden opgewekt, kunnen worden opgevat als oude, vergeten gedachten waarvan we ons de bewuste betekenis proberen te herinneren. Taal en beelden staan daarentegen voor weten, zich herinneren, waardoor frequente herhalingen niet of minder vaak nodig zijn. Ooit een boek acht keer achter elkaar gelezen?

Om de redenering elegant en overzichtelijk te maken en om de verschillen tussen taal en beelden te verduidelijken kan een evolutionaire viertrapsraket worden geconstrueerd. Muze schiep hemel en aarde en wellicht wegens woestigheid ook de (wan)klanken en de fanfare. Omdat de Aboriginals en de Sumeriërs het zingen soms zat waren en de burens teveel van zich lieten horen, schiep Muze de taal, het spijkerschrift en de graffiti. Muze zag dat het goed was en wenste zich een plaats in de geschiedenis. Als dank voor de spraakverwarring, de zware leeskost en de gevelreiniging als nieuw ambacht richtten de Babyloniërs een wassenbeeld voor Muze op naar haar gelijkenis, waarmee ook de vanitas-gedachte en de verloren vorm waren uitgevonden. De Feniciërs zagen brood in het verhandelen van uitgehakte rotsstukken met beeltenissen van Muze en bombardeerden haar tot de eerste mega-ster met het kortstondige leven van een Libanese eendagsvlinder.

De evolutie volgens Muze: muziek, literatuur & beeldende kunst, fotografie & film en tenslotte *all that shit* (televisie, video, etcetera). Van kunstvorm naar medium, van taxonomie naar theorie: van herhaling om oude gedachten te koesteren (muziek: *encore*) naar het instant-weten dat onmiddellijk wordt verdrongen door het volgende beeld (televisie: *basta*). Sterker: van de collectieve continuïteit van zangsporen, de muzikale richtingwijzers die de Aboriginals door het landschap van de geschiedenis loodsen, naar de permanente individuele black-out, over enige tijd stopt de postmoderne nomade-in-eigen-huis deze black-outs in zijn eigen black box en zie: alles wordt nieuw. Was dit maar een paradox. Nog sterker: Muze heeft gelijkschakeling en nivellering in combinatie met de overgang van actief naar passief niet weten te voorkomen; het beest mens evolueerde van gelovige slaaf tot ongeloofwaardige koning-consument met een eigenzinnige media-mix gebaseerd op een permanente voorkeur voor de meest luie optie. De meest voorkomende combinatie

van sensaties is derhalve de mix van de eerder beschreven postmoderne nomade: een stortvloed aan bewegende beelden en onuitroeibare muziek.

Afhankelijk van de graad van bewustzijn waarmee zintuiglijke ervaringen worden ondergaan, worden zij opgeslagen in de hersenen om later bij een madeleinekoekje geheel of gedeeltelijk te worden gereproduceerd of, in het andere extreme geval, tot directe bespiegelingen over de zin van deze sensaties. In beide gevallen gaat het om gedachten, om het toekennen van betekenis aan ervaringen. De verleende betekenissen zijn *mnemo-motto's*: getransformeerde onthoudbare sensaties over de verhouding tussen het goede, het ware en het schone die invloed hebben op elke volgende ervaring. Tot Muze's stomme verbazing is ook hier sprake van evolutie: van moraal via waarheid naar schoonheid. De moraal hebben we eigenhandig omgebracht door de weigering nog langer enige betekenis toe te kennen aan transcendentale ervaringen en de waarheid hebben we voor wat betreft de mimesisdwang *kaltgestellt* in de fotografie en haar natuurlijke opvolgers en voor wat betreft de verklaringdwang in de wetenschap. Op deze wijze is de complexe verhouding tussen de drie karakters, die door steeds minder kunstenaars en kunstminnaars in één *mnemo-motto* kon worden samengebond, gereduceerd tot het schone. Maar daar blijft het niet bij. Benauwende parallellen dringen zich op. Opnieuw: van collectieve religieuze waarden via de gedeelde subjectiviteit van de wetenschap naar de allerindividueelste expressie van de allerindividueelste emotie. De nomade-in-eigen-huis steekt wel eens een kaars aan, maar let daarbij meer op het design dan op het aura van de kaars.

Het kost weinig moeite om de schuldigen van deze *Werdegang* aan te wijzen. De Nederlanders. Om te beginnen de Nederlandse schilders uit de zeventiende eeuw. *Tableau de la troupe*: Lastman, Saenredam, Metsu, Vermeer. Zij hebben ervoor gezorgd dat kunst louter als een esthetisch *mnemo-motto* kan worden ervaren. Het door hen ontwikkelde alternatief voor de Renaissance-kunst, waar schilderijen een afbeelding zijn van een moreel en waar *mnemo-motto* ontleend aan een bestaande tekst, is gebaseerd op de weigering van deze schilders om hun eigen rol te beperken tot die van illustratoren van de bijbel en andere obsoleete teksten. Het gaat hen volgens Svetlana Alpers om het appel dat schilderijen doen op het oog, de kennis en het vakmanschap en nadrukkelijk niet om de referentiële of symbolische kracht. Schilderijen hebben geen onderliggende betekenis meer, zij zijn zelf beschrijvende oppervlakten geworden (een voorloper van de god "Flatness" van Tom Wolfe). De lezende vrouw van Vermeer vormt hierbij het hoogtepunt: de tekst van de brief is onleesbaar, het aantal voorwerpen is tot een minimum teruggebracht om de aandacht van de vrouw niet af te leiden, de vrouw zelf is het onbespiede, monumentale en tegelijkertijd ongrijpbare middelpunt van het schilderij. Voorbij Alpers: de Hollandse handelsgeest heeft de omslag van prescriptief (het goede) naar descriptief (het schone) uitgedragen over de wereldzeeën (met het ware steeds meer als het exclusieve domein van

de wetenschap), vanuit "the Dutch Art of Describing" is het traditionele onderscheid tussen woord (taal, tekst) en beeld (afbeelding, verbeelding) ontwricht, verbroken.

Tenslotte de vraag naar de verhouding tussen kunstenaar en kunstminnaar, in minder verheven termen ook wel aan te duiden als kunstconsument, voor wat betreft het toekennen van betekenis.

Twee protagonisten. El Lissitzky: "Is het zo dat wanneer ik spreek, dat ik dan mijn *gedachten* door mijn *woorden* tot uitdrukking wil brengen? Nee, maar de keuze van mijn woorden moet deze gedachten in staat stellen om zich in een ander hoofd te ontvouwen." Susan Sontag is dat station al gepasseerd: "Het is niet van belang of het al dan niet de bedoeling van de kunstenaars is dat hun kunstwerken geïnterpreteerd zullen worden." Interpretatie duidt volgens haar op een ontevredenheid met het desbetreffende kunstwerk, omdat wordt toegegeven aan het verlangen het beeld door iets anders te vervangen. Interpretatie zou een botte weigering zijn om het kunstwerk met rust te laten, een agressieve daad om de *inhoud* te temmen. Sontag geeft de voorkeur aan pure, onvertaalbare, zintuiglijk directe kunstwerken, kortom: de esthetische sensatie zelf als mnemo-motto.

Waarschijnlijk geheel onbedoeld heeft Sontag hiermee een legitimering gegeven aan het gedrag van de nomade-in-eigen-huis; wat is *leuker* dan een avondje voor de televisie, een overdaad aan beelden zonder moraal en vol waarheid waarmee niets wordt bedoeld. Het parcours: enkele illustraties van hedendaagse sensaties en mnemo-motto's.

Perceptie en associatie

Lees maar, er staat niet wat er staat. Martinus Nijhoff

Zintuiglijke ervaringen hebben twee beroepsgroepen altijd mateloos geïnteresseerd: wetenschappers en *marketing-boys*. Op het gebied van het onderzoek naar de visuele perceptie zijn zij een onzalige alliantie aangegaan. Met pijnlijke precisie is door middel van *eye tracking*-onderzoek vastgesteld wat bij lezers van kranten en advertenties de verwerkingskans is van beeldelementen en in welke volgorde, hoe lang en met welke frequentie beeldelementen worden bekeken. De verwerkingskans van kranteartikelen blijkt minimaal te zijn; de helft wordt niet gezien en niet meer dan 10% wordt grondig gelezen. De meeste "lezers" van advertenties behoren tot het overspelige type, zij hink-stap-springen van de *hoofdvisual* (grote foto) via de *headline* (kop) naar de *body-copy* met *pay-off* (tekst met uitsmijter) en weer terug. Voor het uitdrukken van de attentiewaarde van een advertentie is een schaal die loopt van nul tot vijf seconden ruim voldoende.

Deconfiture van de lezer? Machtig wapen voor de marketing-boys? "Met de resultaten van het onderzoek kan de creatieve vormgeving van een advertentie worden geoptimaliseerd. De elementen van een advertentie kunnen zodanig worden gerearrangeerd dat er optimale randvoorwaarden ontstaan voor een snelle communicatie van de basisboodschap van de advertentie", aldus het Instituut voor Psychologisch Marktonderzoek. Ware ik kunstenaar, dan zou ik mijn werken in conceptvorm onderwerpen aan een eye tracking-analyse om vervolgens de elementen van mijn allerindividueelste creatie te rearrangeren. Welke kunstenaar zou er niet voor zwichten om het fixatiegemiddelde (kijktijd gedeeld door kijkfrequentie) van zijn sensationele mnemo-motto's zo hoog mogelijk te laten zijn?

Deze onderzoeksmethode heeft ook de dominantie van het beeld boven het woord aangetoond. Lezers kijken vrijwel altijd eerst naar foto's, illustraties en grafieken, daarna zijn de koppen aan de beurt (voor de postmoderne analfabeet meer beelden of pictogrammen dan aaneenschakelingen van woorden) en tenslotte naar de teksten. Dit *pad* door de beeldelementen moet echter wel volledig worden gevolgd, zij hebben elkaar nodig. In bioscoop en museum wordt meestal eerst naar het beeld gekeken, waarna houvast wordt gezocht in de ondertiteling en het miniscule Zonder titel-plakkaat. Is dit een evolutionaire tekortkoming van onze zintuigen of een gevolg van het samenvallen van esthetische sensatie en mnemo-motto? Wil men toch in het geniep het kunstwerk interpreteren? Dat zou wellicht een interessante vraag zijn, ware het niet dat het kijken naar kunst momenteel vooral de kenmerken van een tachoscopische ervaring vertoont.

De kongsji bestaat in dit geval opnieuw uit wetenschappers en marketings-boys versterkt met museumdirecteuren en de overheid. Bij tachoscopisch onderzoek krijgen bereidwillige proefpersonen een bril met een ingebouwd LCD-scherm opgezet. Op dat scherm verschijnt een serie van ultrakorte beelden, bijvoorbeeld zes verschillende verpakkingen van een nieuw product of, om het nog realistischer te maken, zes nieuwe verpakkingen van een bestaand product.

De *exposure* is zo kort dat de proefpersonen de merk- of productnaam niet kunnen herkennen. Na deze handeling, voor de postmoderne analfabeet een sensationeel summum, volgt een gedwongen associatie-oefening waarbij de proefpersonen de verschillende verpakkingen moeten rangschikken op basis van een voor de marketing-boys hanteerbare schaal. Welke van de zes getoonde batterijen straalt de meeste energie uit? Straks: welke van de vijf schilderijen lijkt u bij aankoop de meest rendabele belegging? Verrassender is echter de toepassing van deze methode door psychologen. Het woord stoel wordt uit een bizarre lijst van begrippen geassocieerd met het vertoonde maar niet-herkende woord tafel. Hoeveel met de paplepel ingegoten begrippenparen dartelen als mnemo-motto's door onze hersenen? Wat gebeurt er met meer complexe begrippenparen, met eros en thanatos? Wat doen psychologen met deze interessante resultaten, deviante associaties bespreken met criminologen?

Wat hebben museumdirecteuren en de overheid hier mee te maken? Heel eenvoudig, de noodlijdende overheid laat zich sponsoren door de marketing-boys om steeds meer mammoet-exposities te kunnen organiseren. De belangstelling voor deze exposities is zo groot dat de kijktijd per kunstwerk een tachoscopische ervaring wordt. In overleg met de museum-directeuren, door dezelfde overheid tot *scoren* gedwongen, worden uitsluitend die kunstwerken tentoongesteld die bij proefonderzoek systeembevestigende associaties blijken op te roepen: "Maul halten und Steuer zahlen" (overheid blij) en "kijken dus kopen" (marketing-boys gelukkig). Alleen een zeer naïeve geest kan denken dat het hier om het bevorderen van cultuurparticipatie gaat. Kijk maar, je weet niet wat je ziet.

Ambacht en handtekening

Dat heeft desastreuze gevolgen. De dunne lijnen worden te dik of verdwijnen bijna, en de openingen worden te klein of lopen dicht. Daar zijn afzichtelijke voorbeelden van, je kent de letter soms niet meer.
Sem Hartz

Met de verhuizing van Drukkerij Joh. Enschedé uit de Haarlemse binnenstad heeft Nederland de claim als zou Laurens Janszoon Coster de boekdrukkunst hebben uitgevonden, definitief opgegeven. Roemruchte restanten van de vooraanstaande positie die Nederland op het gebied van de typografie heeft ingenomen gedurende de zeventiende en achttiende eeuw worden genadeloos getransporteerd naar een naargeestig industrieterrein. Ooit een museum bezocht op een dergelijke locatie? Nationale mnemo-motto's ontdaan van hun historische omgeving. Zoals zo vaak heeft ook hier het verhuizen tot een kettingreactie geleid; ook de enige industriële lettergieterij die Nederland nog rijk was wordt gesloten. Einde boekdruktechniek, een stempelsnijder die niet alleen werkloos is geworden maar waarvan ook het beroep kan worden geschrapt uit het woordenboek.

De zucht naar *snel* en *vlak* heeft gewonnen. Race-auto's hebben bij droog weer banden zonder profiel. Bij het offset procedé is de tegenstelling tussen hoog en laag opgeheven, papier en drukplaat hebben door de *kiss-touch* met de rubberdoekcilinder zelfs geen enkel contact meer met elkaar. De ontkenning van de sensatie om een pagina met de vingertoppen te beroeren. Als het gedrukte woord geen indruk meer heeft, kan het dan nog *indruk* maken? Vervlakken, uitvlakken, uitsterven. Ook de zettechniek heeft zich een high-tech status verworven; met een aantal van 1,7 miljoen dots per vierkante centimeter kunnen digitale zettechnieken zelfs het meest kritische oog bevredigen. Daarvoor is wel enige zelfverloochening van het ambacht vereist, de scherpe handgesneden letters worden vervangen door digitale ontwerpen met kartelrand. Om deze randen weg te werken en de harmonie van het zetwerk te behouden, worden de ontwerpen aangepast door het aantal welvingen te beperken. Ironie: deze

aanpassingen kosten net zo veel tijd als de ouderwetse stempelmaker nodig had voor een loodletter. Tenslotte de opmaak, de uitdrukingsloze schmink van *desktop publishing*. Elke keyboard-rammelaar waant zich een professionele grafische vormgever en vergeet liever dat kwaliteit niet wordt bepaald door het aantal mogelijkheden maar door de fijnzinnige keuze. Helmut Salden versus Hard Werken: 6-3 (techniek), 3-6, 2-6, 1-6 (kracht).

Verloren vormen, achterhaalde droom: Paul van Ostaijen ontmoet op een avond Vladimir Majakovski, ze drinken een biertje op een terras en besluiten een gezamenlijk vervolg te schrijven op *Bezette stad* en *Oorlog en heelal* en mij dit poëtisch pamflet, voorzien van originaalhoutsneden van Oskar Jaspers en Rosta-vensters van Shchen zelf, cadeau te doen.

Met de tekstverwerker en de Personal Computer heeft het weerloze woord zich tot beeld laten transformeren. Schrijven is letterlijk het vullen van ruimte geworden. Over enige tijd kan het laatste met de hand geschreven manuscript worden bijgezet in de kluizen van het Letterkundig Museum. Redundant begrip: manuscript. Is een schrijver in staat om ondanks PC, offset en DTP een sensatie die het waard is om als mnemo-motto voort te leven, los te woelen bij de lezer?

Carel Peeters zou hartstochtelijk beweren: "Uiteraard, zolang de ontvanger leest wat de schrijver heeft bedoeld, zolang vormen intentie en begrip een eenheid. De intentie van de schrijver vormt zijn persoonlijke signatuur." De afwezige opponent Jacques Derrida zou echter via een advertentie in de krant het volgende laten weten: "Een persoonlijke signatuur suggereert een onmogelijke aanwezigheid waar hoogstens van een presentie in het verleden sprake kan zijn geweest. Elke tekst, dus ook elke handtekening, is slechts onderdeel van een oceaan van andere tekst. De oorspronkelijke tekst heeft zich op onherstelbare wijze losgemaakt van de auteur. Intentie, betekenis en authenticiteit getuigen van een logologische ideologie." *Ave Maria*. Wat te doen, Majakovski citeren: "Uw denktrant - dagdroom in uw hersenpap"? Nee, het is veel eenvoudiger. De postmoderne analfabeet is al lang niet meer in staat om een handtekening te zetten.

Geheimzinnigheid en authenticiteit

De zichtbare wereld begint haar tweeslachtigheid te verliezen en de mensen zijn steeds meer degenen die zij schijnen te zijn, wat het leven niet opwindender maakt. György Konrád

Vijfde bedrijf, eerste toneel (de grafdelver en een nar): de postmoderne analfabeet cum nomade-in-eigen-huis is verdwaald in Madurodam, hij loopt een boekhandel in om de weg te vragen. Muesli, de door de boekhandel net in dienst genomen commercieel manager, verklaart vriendelijk dat zij in Amsterdam woont, hier de weg nog niet

kent en dat plattegronden niet meer mogen worden verkocht vanwege de deconstructivistische neigingen van haar baas. De weg als autoritaire abstractie bestaat niet, er zijn slechts onbegrensde labirinth. Wanneer de nomade na dit bericht nerveus om zich heen kijkt, vertelt Muesli over de crisis van de roman. In één lange adem doceert ze over de ongeloofwaardigheid van karakters in psychologische romans; over de onvruchtbare acceleratie van roman-anti-roman tegenstellingen van experimentele romans; dat het subject bij de laatste verhuizing zoekgeraakt is; dat de bestaande werkelijkheid een niet

meer in te halen achterstand heeft opgelopen bij de potentieel mogelijke werkelijkheid; dat schrijvers zich niet meer kunnen verzekeren tegen de risico's van het gereciperd worden en dat zij uitsluitend om hun kijkgeld te kunnen betalen sporadisch een tekst afscheiden; dat deze teksten grosso modo in drie categorieën zijn onder te verdelen: onverkoopbare hermetische teksten (telefoonboeken zonder namen), volledig descriptieve teksten (handleidingen van keukenapparatuur en biografieën van televisiepersoonlijkheden) en reisverhalen.

Hier onderbreekt de postmoderne nomade het betoog van Muesli, die reisverhalen lijken hem een interessante atavistische sensatie en misschien staat ergens beschreven hoe hij weer thuis kan komen. Met de computer van Muesli wordt bepaald welk boek de meeste foto's bevat, de grootste letter heeft en met de meest kleurrijke omslag is getooid. Bladerend loopt de postmoderne nomade naar buiten.

Geen enkele potentiële koper meldt zich meer die dag. Muesli, ooit afgestudeerd in de antropologie en via een omscholingscursus in het vak beland, kan daardoor ongestoord werken aan haar logboek. Hierin verzamelt ze haar observaties als commercieel manager in de hoop dat deze ooit worden uitgegeven in de prestigieuze Dubio?reeks. De tekst van vandaag, die enkele weken later bij toeval door haar baas zou worden gelezen en aanleiding zou zijn voor haar ontslag, luidt als volgt.

Met elk reisboek verliest de wereld aan geheimzinnigheid. Het sacraal-exotisch gehalte daalt sneller dan het grondwaterpeil. De postmoderne nomade probeert zijn verloren authenticiteit te herwinnen met de mnemo-motto's van verre vreemde volkeren. De reisschrijver is een intermediair die met behulp van deze mnemo-motto's, gestolen emblemata, de verdoofde en verstopte zintuigen van de postmoderne nomade prikkelt met nieuwe sensatie-impulsen. Reisschrijvers hebben het dilemma van de nomade-in-eigen-huis doorbroken en worden daarom in een adem genoemd met Boris, Madonna en andere megasterren. Er moet een duidelijk verband bestaan tussen de huidige populariteit van reisboeken, de ongekende reislustigheid van het Nederlandse volk en de gelijkschakeling van woord en beeld bij emblemata door hetzelfde volk in de zeventiende eeuw. Hierdoor is de ziel aan het woord ontnomen en is de tekst leesbaar geworden voor de postmoderne nomade. Van Xenophon naar xenofiel. Dit nader uitwerken.

In een tijd dat het Leitmotiv van de grote reizigers als zou het niet om het aankomen maar om het reizen zelf gaan, zelfs is overgenomen door de Nederlandse Spoorwegen, zou er eigenlijk een censor moeten worden aangesteld om toe te zien op de publicatie van reisverhalen. Misschien moet ik Homerus en Bruce Chatwin daarvoor eens polsen.

Het nieuwe esperanto van Janis Kounellis

In de late Monet, de werken van Cézanne is de literatuur al overwonnen. D. Kraaijpoel

Met enige verbeeldingskracht kunnen de zangsporen van een *nomadisch discours* worden getraceerd. Het discours betreft de supreme verhouding tussen het goede, het ware en het schone en het monopolie over dominante mnemo-motto's. Door de eeuwen heen verandert het discours van locatie. Muze's nazaten betwisten elkaar het voorrecht om aan het discours onderdak te bieden. Volgens Clement Greenberg was de literatuur in de zeventiende eeuw de dominante kunst, die alle andere kunsten aan zich ondergeschikt maakte. Om literaire effecten te kunnen bereiken zouden de ondergeschikte kunsten bereid of gedwongen zijn om zichzelf te perverteren en misvormen. In die tijd zat dat de ondergeschikte kunstenaars niet *lekker*. Toch duurt het eeuwen voordat de schilderkunst, geholpen door "the Dutch Art of Describing", het discours naar zich heeft toegetrokken. Op de top van de Montagne Sainte-Victoire wacht de schilderkunst echter een desillusie: Rainer Maria Rilke. De troonsafstand van het woord blijkt slechts schijn te zijn. Wat te doen? Dan maar een pact tussen woord en beeld, anders komt de marketing van het fietswiel op een krukje, de ingeblikte uitwerpselen en de uitgegomde tekening in gevaar.

Beide partijen spreken af dat zij naar hartelust mogen deelnemen aan het discours; kunstenaars krijgen een filosofische uitstraling en de gangmakende museumdirecteuren en critici leveren artistieke prestaties. Samen hebben zij de opdracht om de postmoderne nomade ongevraagd te voorzien van Zeitgeistbepalende mnemo-motto's en, om het discours meer diepgang te geven, sensaties die het esthetische overstijgen.

Laten we een daad stellen. Laten we die gnoom Kounellis van zijn mythografische sokkel stoten. Niet omdat hij geen indrukwekkende kunstwerken zou hebben gemaakt, maar omdat hij er om vraagt. Iemand moet hem eens belasteren en veroordelen. Dissectie van een kunstenaar. Het begint met de woorden van zijn profeet, Rudy Fuchs: "In onze cultuur bestaan er geen stabiele garanties meer voor een geformaliseerde, algemene taal." Als dat ergens uit blijkt, dan wel uit de catalogi van grote kunstexposities. Fuchs verder: het gestage verlies aan culturele samenhang maakt het sinds de Renaissance onmogelijk om de complexiteit en dramatiek van een epoche uit te

beelden in een kunstwerk. Is dat zonder "the benefit of hindsight" ooit mogelijk geweest? *Never mind*. Met de teloorgang van een alomvattende en alomgeaccepteerde vorm is volgens de combine Kounellis-Fuchs ook de taal onvermijdelijk fragmentarisch geworden. Tegenover de retorische postmoderne kunstwerken die na Delacroix (met Mondriaan en Malewitsch als geclaimde uitzonderingen, *by Jove*) uit de vulkaan Muze zijn gespuwd zou Kounellis zijn synesthesistische synthese situeren; zijn compendium van potjeslatijn dat bij verdere verdichting de kracht van een taal zou kunnen krijgen, een naadloos gelast zingevend geheel dat zelfs zou kunnen ontsnappen aan de definities van stijl. En dat te horen van de voormalige beschermheer van El Lissitzky!

Moeten wij die taal leren of gespannen afwachten hoe deze bijzonder particuliere grammatica zich verder ontwikkelt? Dat Kounellis volgens zijn vrouw sinds zijn schooltijd geen boek meer heeft gelezen is een wel heel ongelukkige bijkomstigheid. Dat Kounellis zoals elke kunstenaar al of niet wanhopig naar een vorm zoekt, wil niet zeggen dat kan worden volstaan met de hoop op de statistische waarschijnlijkheid dat museumbezoekers een of twee van de 190 tekeningen, die hij tot voor kort als matras gebruikte, per ongeluk mooi vinden. Dat Kounellis zoekt naar een centrum, een verticaliteit in het denken en beweert dat het beter zou zijn geweest wanneer het oude Griekenland als Staat was blijven voortbestaan, pleit niet voor het democratisch niveau van zijn discours.

De veroordelende opmerkingen van Anna Tilroe over Joseph Beuys blijken ook van toepassing te zijn op Kounellis; tentoongespreide megalomanie, met dit verschil dat het hier niet zozeer zijn persoonlijk optreden betreft als wel de ideeën en uitspraken die hij heeft overgenomen van de apologeten die in zijn kunst de ware Apollonia hebben ontdekt; hang naar een messianistisch kunstenaarschap, waardoor liever verlossertje dan verstoppertje wordt gespeeld; stuitend gebrek aan zelfkritiek, waar beeld noch woord mee zijn gediend. Nog een paar van die verloren vormen herstellende herders en ook ik spat sprakeloos uiteen in stralende fragmenten. Laten we Kounellis veroordelen voordat dat kritische punt is bereikt. Niet tot het lot van de Wandelende Jood, want dat is volgens hem de weg van de glorie. Niet tot een cursus Kunstgeschiedenis van de Open Universiteit, want hij is analfabeet. Maar tot levenslange dwangarbeid bij de firma Camping Gaz. En Fuchs? Hij moet hier een ontroerend constructief discours aan wijden.

Verval, einde en metafoor

No doubt metaphor is dangerous - and especially in philosophy. But a prohibition against their use would be a willful and harmful restriction upon our powers of inquiry. Max Black

Analfabetisme, bedrog, oppervlakte en al die andere pejoratieven. Is dit *the state of art* van onze hedendaagse cultuur? Eerst: wie is de paus van het canonieke cultuurpessimisme? George Steiner. *Muziek*. Moderne muziek onthoudt de luisteraar enige herkenning van de inhoud. De kosmos van lawaai sinds het begin van de industriële revolutie. De angst voor het alleenzijn en de muziek in de lift. *Woord*. De verstoorde dialoog tussen het gezag van de auteur en de kritiek van de herschrijvende lezer. De archaische luxe van het lezen. *Beeld*. De beeldende kunst blijft zonder object stom of schreeuwt ons toe in een onmenselijke taal. Kunst als levendig behang. *Cultuur*. De plaats die vroeger was voorbehouden aan het woord is verworpen tot een epiloog. De ondergang van de humaniora leidt tot de ondergang van het humane. Slechts nihilisme na het verbreken van het contact tussen woord en wereld. Hiërarchie uiteengevallen in relativisme en nivellering. De tegenstelling tussen de oude wereld en de nieuwe wereld in beeld gebracht:

Muziek, woord en beeld

Het goede, ware en schone
 thanatos
 Ambachtelijke indruk
 Mnemo-motto
 Eeuwigheidswaarde
 Klassiek en modern

All that shit

Lekker Eros en
 Fuck you
 Professionele vlakheid
 Black-out box
 Zeitgeist Poltergeist
 Postmodern

Is Steiner zelf de laatste grote lezer die als een Antigone het woord een eervolle begrafenis mag geven? Steiner zou daar graag tegen een goed honorarium een grafrede uitspreken tegenover de verzamelde postmoderne nomaden. Dat zou niet terecht zijn. Is die epiloog niet de oratio pro domo waarmee Steiner als vertegenwoordiger van Het Avondland BV langs de huizen zeult? Is het niet zo dat de cultuurpessimisten nooit hun teleurstelling hebben kunnen verwerken over de media-mix van de massa? Is die keuzevrijheid niet het hoogste goed van de Westerse wereld? Sommige zaken zijn heel simpel: zonder PC zou het meer moeite en tijd hebben gekost om deze tekst te schrijven. Andere zaken zijn complex, bijvoorbeeld het ontdekken en beschrijven van mnemo-motto's die kunstenaars uit angst voor interpretatie in kunstwerken hebben verstopt of juist met een dikke laag op de oppervlakte hebben aangebracht om toegelaten te worden tot *het parcours der discours*. Technologische maar ook culturele ontwikkelingen hebben het leven gemakkelijker, vanzelfsprekender en vrijer gemaakt en wellicht ook minder spannend. Maar de mogelijkheid om te kiezen voor het principe van de omweg, door kunstwerken mnemomotto's en sensaties te creëren of deze als kunstminnaar gewaar te worden en te onderzoeken, heeft elke dictatuur overleefd. Ja Susan, ook het laatste decennium van deze eeuw mogen we modern zijn.

Om de filosofen, kunstexegeten en alle andere postmoderne nomaden die op een deconstructivistisch nulpunt verkeren, waar zelfs Kamerlingh Onnes het koud zou krijgen, enig richtingsgevoel te geven, zijn enkele werkelijkheidszinnige alternatieven voor hun toekomstig

handelen geformuleerd. Voor de marketing-boys: de *win-win situation* is binnen handbereik.

Ironie. De bovengenoemde tegenstellingen tussen de oude en de nieuwe wereld hebben nooit bestaan. Steiner zelf is tot de ontdekking gekomen dat het ouderwetse wonder, het persoonlijke boek, een revival beleeft. Lezers ontmoeten elkaar weer en weten zich de hoeders van een onbegrensd genot. Steiner heeft niet alleen Spinoza herlezen (voortreffelijke dingen zijn altijd zeldzaam en moeilijk), maar is ook Komrij's gelukkige schizo tegen het lijf gelopen. Terugkomen op eerder ingenomen standpunten blijft dus toegestaan. Ook de WP AltF1+x Thesaurus Synoniemen Transformatie, de moderne variant van de S+7 Tekst Transformatie van Raymond Queneau, heft de tegenstellingen op. *No problem.*

<i>Muziek, woord en beeld</i>	<i>All that shit</i> De
dikke onbevleete medaille	Het dutje
Gammele nekslag	Flensje
Melodieuze kanis	Zindelijke mitella
Wapenkreet	Stilletjes
Onredelijke loterijprijs	Uitvoerig gedicht
Gebruikelijk cadeau	Verplichting

Politiek. Dit alternatief zal helaas voor de lezers van Steiner niet de meest tot de verbeelding sprekende zijn. Eén van zijn vermoedelijke lezers, Bart Tromp, verklaart al bij voorbaat: "Het is niet de uitputting van ideologieën die politieke controverses in de huidige democratieën onmogelijk maakt. Dat is veeleer de tekortschietende kwaliteit van partijen en politici, die er nauwelijks in slagen het politieke karakter van belangrijke kwesties aan de staatsburgers duidelijk te maken." Welnu, hier is zo'n kwestie, dus: actie. Volgens het Sociaal en Cultureel Planbureau brachten Nederlanders in 1975 dagelijks gemiddeld 1 uur 55 minuten door voor de televisie en in 1985 2 uur 14 minuten, in 1975 werd 52 minuten per dag gelezen en tien jaar later 45 minuten. Een opvallender uitkomst is dat de hoeveelheid vrije tijd, die van grote invloed is op de leestijd, in deze periode niet is toegenomen afgezien van werkloosheid en VUT. De 20-50 jarigen vormen een overbelaste categorie: werk, bestuursfuncties, huishouden, gezin. Tenslotte een open deur: elke nieuwe vorm van vrijetijdsbesteding die aan het individuele programma wordt toegevoegd vermindert de tijd die overblijft voor bestaande bezigheden. Deze gegevens tonen de nutteloosheid aan om door middel van cultuurpolitieke maatregelen het lezen, als dat echt belangrijk wordt geacht, te stimuleren. Terwijl het toch zo simpel is: een kortere werkweek levert meer vrije tijd op (meer leestijd) en verlaagt de koopkracht (minder geld voor nieuwe buitenissigheden), een verlaging van de werkloosheid en een uitbreiding van het aantal crèches ontlasten de 20-50 jarigen en een revitalisering van de steden haalt de staatsburgers uit de slaapsteden en brengt hen naar de stedelijke boekhandel met een uitgelezen assortiment.

Onderzoek naar metaforen. Als de zwartkijkers beginnen met het lezen van Rudy Kousbroek, dan volgt de troostende speurtocht naar de functie van symbolen vanzelf. Misschien zullen ze zelfs de aantrekkingskracht ondervinden van het ontdekken van systemen in de relatie tussen het bedachte en het ontdekte. Als onderzoekers-in-opleiding moeten ze daar echter niet te ver in willen gaan, ook het nulpunt is binnen handbereik. Arthur Danto kunnen ze daarom beter ongelezen laten, die vertrouwt te veel op het motto van Marcel Duchamp als zou het esthetische genot de vijand zijn die we moeten verslaan. Want Het Grote Glas is niet alleen spannender maar ook mooier dan het fietswiel. Dan kunnen zij zich beter wenden tot Mary Hesse: "De metafoor genereert nieuwe inzichten, dus nieuwe kennis, indachtig de overtuiging dat een analogie tot meer analogie moet leiden."

Epiloog

Mijn naam is Tubutsch, Karl Tubutsch. Ik vertel dat alleen, omdat ik behalve mijn naam niets bezit. Albert Ehrenstein

Mijn eigen alternatief. Een echte Renaissance. Een geheimzinnige sensatie. Een authentieke keuze. Ik heb besloten mijzelf voort te planten, om het verhaal opnieuw te ontdekken en te vertellen.

Gelukkige drieling: *Audio allegro, Libro recitativo en Imago largo.*

Met dank aan:

* ALPERS, S. The Art of Describing. Dutch Art in the Seventeenth Century. Penguin London 1989 * ARNHEIM, R. Art and Visual Perception. A Psychology of the Creative Eye. University of California Press Berkeley and Los Angeles 1974 * BERG, H.O. VAN DEN Waarom muziek? Aramith Bloemendaal 1990 * CHATWIN, B. De gezongen aarde. Bert Bakker Amsterdam 1988 * CONSTANT Opstand van de Homo Ludens. Paul Brand Bussum 1969 * DEPONDT, P. Beeldende kunst heeft last van burengerucht. de Volkskrant 7/12/90 * DEPONDT, P. Nostalgisch verlangen van Janis Kounellis naar verloren totaliteit. de Volkskrant * DOBBELAER, R. Knipoog ontbreekt bij Jacques Derrida. NRC Handelsblad 15/11/90 * EHRENSTEIN, A. Tubutsch. Kwadraat Vianen 1983 * FAVEREY, H. Het ontbrokene. De Bezige Bij Amsterdam 1990 * FUCHS, R.H. Stralend Fragmentarisch. KABK 's-Gravenhage 1988 * INSTITUUT VOOR PSYCHOLOGISCH MARKTONDERZOEK BV Eye Tracking-onderzoek. Rotterdam 1990 * KONRAD, G. De melancholie van de wedergeboorte. Van der Leeuw-lezing 1990 de Volkskrant 1990 * KOUSBROEK, R. Transformaties. In: Anathema's I Meulenhoff Amsterdam 1978 * KOUSBROEK, R. Het woud der symbolen. NRC Handelsblad 9/6/89 * KNULST, W. en M. KALMIJN Van woord naar beeld? Sociaal en Cultureel Planbureau Rijswijk 1988 * KRAAIJPOEL, D. De Nieuwe Salon. Officiële Beeldende Kunst na 1945. Academie Minerva Pers Groningen 1989 * LIMBURG, D. Lezen met lezersogen. NRC Handelsblad 6/12/90 * MULDER, R. Een renaissance van het woord. NRC Handelsblad 26/2/90 * OFFERMANS, C. De schaduwgeschiedenis van het lezen. Vrij Nederland 10/3/90 * OTTEN, W. J. Het Appel gevoel van Rob Scholte. NRC Handelsblad 21/12/90 * OTTERSPEER, W. en M. ZEEMAN Interviews met Arthur C. Danto, Mary Hesse en Hayden V. White. NRC Handelsblad 9/6/89 * PAEMEL, M. VAN Het is een taalgezwel dat alle rede overwoekert. Brandende Kwestie Vrij Nederland 10/6/89 * PEETERS, C. Postmodern. De Harmonie Amsterdam 1987 * REITSMA, E. Janis Kounellis en het cultiveren van de twijfel. Vrij Nederland 1/12/90 * RILKE, R. M. Brieven over Cézanne. SUN Nijmegen 1988 * SCHEFFER, P. Het religieuze voorbehoud van George Steiner. NRC Handelsblad 8/10/90 * SHAKESPEARE, W. Hamlet. International Theatre Bookshop en Publiektheater Amsterdam 1986 * SONTAG, S. Tegen interpretatie. Bruna Utrecht 1969 * SONTAG, S. Tradities van het nieuwe of Moeten wij modern zijn? Huizinga-lezing 1989 Bert Bakker Amsterdam 1990 * STEINER, G. Afstand van het woord. 1961 In: Verval van het woord. Athenaeum-Polak & Van Gennep Amsterdam 1974 * STEINER, G. De toekomst van het lezen. CPNB-lezing Vrij Nederland 10/3/90 * STOKS, F.T. De kunst van het lezen. Intermediair 18/8/89 * TILROE, A. Vorm zonder vent. Joseph Beuys. In: De blauwe gitaar. Querido Amsterdam 1990 * TROMP, B. Het einde van de politiek? Dubio?Boeken Schoonhoven 1990 * WESSELING, J. Menselijke maat is zoek in het werk van Kounellis. NRC Handelsblad 1/12/90 * WESTERWOUTD, T. Drukkerij Enschedé beëindigt productie van loden letters. NRC Handelsblad 14/12/90 * WOLFE, T. The Painted Word. Bantam New York 1976 * WOLFF, M. Het monomane raffinement van El Lissitzky. de Volkskrant 21/12/90 *